

Петро Пуцентейло

ОРГАНІЗАЦІЙНО – ПРАВОВІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В АПК ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Україна зробила впевнені кроки на шляху до аграрної реформи. Діяльність і позитивні зрушення щодо вирішення основних питань відносин власності на землю і майно знайшли всебічну підтримку суспільства, отримала новий імпульс для свого подальшого розвитку. Глибокі перетворення на селі, пов'язані з трансформацією аграрного сектора економіки в ринкові умови, вимагають від агропромислових формувань нових підходів для ефективного розвитку виробництва в цій сфері.

Основною умовою реформування аграрного сектора України є створення раціональних сільськогосподарських формувань ринкового спрямування на зміну одержавленим сільськогосподарським підприємствам – колгоспам і радгоспам. Колективні сільськогосподарські підприємства України як правонаступники колишніх колгоспів при переході економіки до ринкових відносин виявилися неефективною і неконкурентоспроможною формою господарювання. В нових умовах вони так і не змогли забезпечити достатній рівень рентабельності виробництва продукції, нарощування її обсягів, нормальне відтворення робочої сили та майнові і земельні права своїх членів.

Для цього опрацьована відповідна законодавча база. Законом України "Про підприємство в Україні" передбачено створення індивідуальних, сімейних, приватних, колективних, державних, спільних та орендних підприємств [2]. Можуть формуватися і господарські товариства, зокрема акціонерні, з обмеженою та додатковою відповідальністю, створення яких передбачено Законом України "Про господарські товариства" [3].

Особливості сучасного стану аграрних перетворень у відносинах власності та формах господарювання значною мірою зумовлені результатами виконання Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" [11].

Законодавча база передбачала проведення реформування у трьох напрямках:

- перший – всі члени колективу беруть участь у виробництві своєю землею, майном і працею. До них відносяться сільськогосподарські виробничі кооперативи, акціонерні товариства;
- другий – коли створюють на їх базі приватні підприємства за цих умов керівник КСП може стати власником своєї частки (паю), заснувати приватне підприємство та орендувати в інших членів підприємства земельні та майнові паї;
- третій – нове підприємство створюється кількома особами, які орендують землю і майно у їх власників. Цьому напрямку відповідають товариства з обмеженою відповідальністю, з додатковою відповідальністю, повні товариства і командитні товариства.

Завдяки Указу відбулися великі зміни соціально – економічного і організаційного характеру. Важливий крок зроблено у формуванні нової організаційної структури аграрного сектора, в якій тепер майже всі суб'єкти господарювання ґрунтуються на засадах приватної власності на землю та засоби виробництва – і господарські товариства, і сільськогосподарські виробничі кооперативи, і приватно-орендні підприємства. Трансформування КСП у названі структури супроводжувалося формуванням селянських (фермерських) господарств (СФГ). Даний процес характеризувався істотним розширенням землекористування цих господарств шляхом оренди земельних часток колишніх членів реорганізованих колективних господарств.

Земельні ділянки значної маси особистих приватних господарств (ОПГ) членів реорганізованих КСП розширено за рахунок приєднання земельних часток виділених у натурі. У цілому великого поширення набула оренда земельних ділянок і земельних часток без виділення їх у натурі.

Незважаючи на розвиток особистих селянських і фермерських господарств, великі сільськогосподарські підприємства залишаються найбільшими потенційними виробниками сільськогосподарської продукції, в користуванні яких перебуває більше двох третин сільськогосподарських угідь. Тому від результатів роботи реформованих господарств цього сектора залежить подальший успіх розпочатих реформ зокрема, та розвиток сільськогосподарського виробництва в Україні в цілому.

Землекористування створених у процесі реорганізації КСП господарських товариств і сільськогосподарських виробничих кооперативів повністю сформовано шляхом оренди окремих земельних часток, виділених у натурі. У кожному приватно – орендному підприємстві власною є лише земельна ділянка його засновника та членів його родини, якщо вони стали членами даного підприємства. Власна земельна ділянка такого підприємства займає в його загальному землекористуванні незначну частку (кілька процентів), а решта використовуваної ним землі є орендованою. У СФГ (порівняно з приватно – орендними підприємствами) частка власної землі в їх загальному землекористуванні є значно більшою.

Найбільшу питому вагу серед правонаступників КСП мають приватно – орендні підприємства, яких є 54,7 % від загальної кількості новоутворених агроформувань в Тернопільській області. Правовий статус таких господарюючих суб'єктів визначається Законом України "Про підприємство в Україні". До приватних належать структури, засновані на приватній власності. Природно, що одна особа в них поєднує функції власника і керівника майна. Майнові та земельні паї колишніх членів КСП у таких господарствах використовуються на засадах оренди. Причому орендодавці мають право отримувати орендну плату на рівні, не меншому від 1 % вартості орендованої земельної частки (паю). Результати реформування колективних сільськогосподарських підприємств на Тернопільщині подано у табл.1 [13].

Таблиця 1. Реформування колективних сільськогосподарських підприємств в Тернопільській області станом на 1 січня

Організаційно – правові форми	2001р.		2002р.	
		%		%
Приватні підприємства	296	50,4	412	54,7
Господарські товариства	242	41,2	279	37
Сільськогосподарські кооперативи	17	2,9	15	2
Селянські (фермерські) господарства	10	1,7	26	3,5
Інші формування	22	3,8	21	2,8
Всього	587	100	753	100

Другою формою господарювання за кількістю та впливом на формування продовольчого ринку є господарські товариства, які становлять майже сорок відсотків серед правонаступників КСП. Найпоширенішим видом серед них є товариства з обмеженою відповідальністю, яких станом на 1 квітня 2002 року налічувалося 264. Поняття і види господарських товариств, правила їх функціонування визначено Законом України "Про господарські товариства". У товариствах з обмеженою відповідальністю майнові управлінські відносини відокремлені від трудових. До небажаних наслідків для більшості селян можуть призвести складність процедури виділення в натурі земельного паю, переданого до статутного фонду товариства, розподіл прибутків серед його учасників пропорційно внесеному ними капіталу, а також обмеження впливу більшості селян на рішення щодо їх отримання [13].

Приватні підприємства та товариства з обмеженою відповідальністю, створені на базі КСП, є структурами з низькою інвестиційною привабливістю, оскільки їх особиста власність складає незначну частку в загальній вартості майна підприємства.

Наступною формою господарювання за кількістю та впливом на формування продовольчого ринку є сільськогосподарські виробничі кооперативи, які становлять два відсотка серед правонаступників КСП. Члени кооперативу (крім асоційованих) зобов'язані брати трудову участь у процесі виробництва; законодавством передбачено рівні права у прийнятті управлінських рішень за принципом "один член кооперативу – один голос". Учасники цього формування передають право користування належною їм земельною ділянкою кооперативу як пайовий внесок, а в разі виходу з нього одержують його в натурі. Порядок використання доходу кооперативу встановлюється статутом. При великій кількості засновників кооперативів мало чим відрізняється за сутністю внутрігосподарських відносин від свого попередника – КСП.

За останніх два роки з прийняттям Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" в області було зафіксовано виникнення 26 нових фермерських господарств. Зокрема Указом врегульовується:

- вільний викуп земельних ділянок, що надані їм у користування (понад норму площі, яка приватизується безкоштовно), за ціною, не нижче визначеної в установленому порядку грошової оцінки землі;

- оренда земельних ділянок і земельних часток (паїв) у їх власників і виділення земельних ділянок єдиним масивом, спрощенням порядку реєстрації договорів оренди.

Селянські господарства фермерського типу є формою підприємництва громадян. Майно і земля в них належать членам господарства на правах спільної власності, якщо інше не передбачено угодою між ними. Інтереси господарства репрезентує його голова. Земельна ділянка, одержана для ведення фермерського господарства, поділу не підлягає. Трудові відносини регулюються самими членами господарства, а з особами, залученими для роботи в них, – законодавством про працю. Земельні та майнові паї інших селян також можуть використовуватися на принципах оренди.

Сільськогосподарські кооперативи, товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства мають переваги над колективними підприємствами, тому що організовані на приватній власності громадян на землю і майно, але зберегли притаманні колишнім колгоспам і радгоспам форми організації виробництва. Господарські суб'єкти котрі базуються на акціонерній і орендній основах, є перспективними, їх доцільно розвивати шляхом створення в них кооперативних відносин. Економічний механізм, котрий створюється, забезпечує при правильному керуванні повну економічну самостійність структурних підрозділів і сприяє розширеному відтворенню.

Академік П. Т. Саблук вважає: "Не виключена можливість створення приватно-орендних підприємств і в інших організаційно-правових формах, наприклад, господарських товариств. Недоцільно виділяти їх в окрему категорію, так як основне правове навантаження несуть відносини власності (приватна, колективна, об'єднання власності), а здійснювати свою діяльність на базі орендованих майна (паїв) або землі може підприємство будь-якої організаційно – правової форми"[14:69].

На 01.01.2002 р. серед організованих на базі колишніх КСП та радгоспів сільськогосподарських підприємств найбільшу питому вагу займають приватно-орендні підприємства та господарські товариства. Кількість нереформованих КСП становить – 311. Їхніми членами є 1826 чоловік. У їх користуванні знаходиться близько 32,8 тис. га земель. Результати їх функціонування свідчать, що ефективність окремих господарств є досить високою. Зокрема, це господарства, які зберегли земельно-майнову цілісність і структуру виробництва [13].

Найскладнішою проблемою в процесі реформування аграрного сектора економіки є врегулювання відносин на майно колективних сільськогосподарських підприємств. Отримали право на майнові паї (станом на 1 січня 2002 р.) 349,5 тис. селян, з яких 283,4 тис. чол. або 81 % одержали свідоцтво на володіння майновим паєм, а 76 % власників паїв передали їх в оренду [13].

Середній розмір майнового паю в області становить 1956 грн., в Україні 2706 грн.; тому 1 % орендної плати на рік, передбачений законодавством, становить лише 19,5 грн. виплат на середній пай. Крім того, за користування майном у 2001 р. розраховалися лише на 77 %. У структурі орендної плати виплати грішми становили лише 12 %, а решта компенсована продуктами і послугами за цінами, що значно перевищували реалізаційні рівні іншим суб'єктам. Більш детальну інформацію можна отримати з таблиці 2 [13].

Таблиця 2. Виплата орендної плати за майно станом на 1.01.2002 р.

Загальна кількість осіб які мають право на майновий пай, тис. чол..	349,5
З них отримали свідоцтва про право власності на майновий пай, тис. чол..	283,4
Відсоток виданих свідоцтв до загальної кількості пайовиків	81
Вартість майна, яке підлягає паюванню, млн. грн.	632,2
Уточнена вартість орендованого майна, млн. грн.	478,5
Частка орендованого майна, в загальній уточненій вартості майна, %	76
Загальна кількість орендодавців майна, тис.чол..	245
Середній розмір орендованого майнового паю, грн..	1956
Сума орендної плати, яка належить до виплати згідно з договорами оренди майна, тис. грн.	4785

Серія: Економіка

Відсоток орендної плати від вартості орендованого майна, %	1,0
Фактична виплата орендної плати за майно всього, тис. грн.	3170
Виконання договірних зобов'язань за оренду майна, %	66
З них сплачено, тис. грн.	
грошми	185
зерном	752
іншою продукцією	1253
послугами	980
Ціна зерна при розрахунках, грн./т	572

Таким чином, найсприятливішими на сучасному етапі стають агроформування, що ґрунтуються на приватній власності на землю і майно та колективних формах організації виробництва, за яких кожний учасник такої кооперації одержує плату залежно від розміру вкладених у загальне виробництво капіталу (землі і майна) та праці. Якщо селяни надаватимуть перевагу іншим формуванням, вони законодавчо мають право на безперешкодний вихід із будь-яких формувань і одержати земельні частки (паї) в натурі.

Усі форми господарювання тісно взаємодіють між собою, вони мають право на існування і в конкурентному середовищі будуть виявлятися більш ефективні з них.

Формування ефективного господаря повинно відбуватися шляхом створення більш раціональних господарських структур, передачі землі в оренду кращому господареві. В кінцевому результаті за рахунок кращого господарювання буде забезпечено зростання ефективності виробництва, що забезпечить не тільки більші прибутки господареві – власнику землі, а й орендареві-виробнику і організатору виробництва.

Отже, вже створені господарські структури реформуватимуться у більш раціональні. При цьому земельні частки (паї) будуть передаватися в оренду іншими господарям. Тобто процес удосконалення господарських формувань триватиме. У цьому криється раціональне зерно реформ. Але даний процес стримуватиметься тим, що незалежно від того, буде чи ні власник земельної частки (паю) виходити з новостворених сільськогосподарських підприємств, йому виділяється земельна частка (пай) в натурі. З часом певна кількість учасників новоутворених приватних агроформувань дійде висновку про необхідність зміни способу розпорядження належними їм земельними частками і майновими паями. Тому цілком ймовірно, що організаційна структура сільського господарства України, яка формується тепер, буде поступово змінюватися у напрямках, які спостерігаються в країнах Центральної і Східної Європи. Тобто буде спостерігатися вихід власників земельних ділянок і майнових паїв з підприємницьких структур колективного господарювання (сільськогосподарських виробничих кооперативів і господарських товариств) з метою створення власних господарств. У результаті, по-перше, кількість селянських господарств та їх частка в сільськогосподарських землях у перші роки після реорганізації господарств суспільного сектора швидко зростала і, по-друге, поступово зменшувалися розміри сільськогосподарських виробничих кооперативів і господарських товариств за земельною площею та їх частка в землях сільськогосподарського використання.

Поряд із питаннями формування раціональних господарських структур необхідно наповнити їх змістом, тобто правильно організувати виробництво, забезпечити оптимальний рівень його концентрації і спеціалізації, оптимізувати розміри господарств та їх підрозділів, впровадити прогресивні ресурсозабезпечуючі технології, отже, створити умови для ефективного господарювання.

З вищенаведеного можна зробити висновок, що реструктуризація КСП відбулася, в основному, з урахуванням набутого досвіду, без надмірного їх подрібнення та із збереженням новоствореними приватними формуваннями цілісності господарського використання землі та майна на основі оренди земельних часток і майнових паїв селян.

Таким чином, реформування сільського господарства у господарські структури ринкового спрямування у поєднанні з вирішенням питань оптимізації виробництва, вдосконалення спеціалізації господарств та інтенсифікації галузей є запорукою ефективного ведення сільського господарства.

Література

1. Закон України "Про підприємництво" від 7.02.1991р. № 698-ХП. 2. Закон України "Про підприємства в Україні" від 27.03.1991р. № 887-ХІІ. 3. Закон України "Про господарські товариства" від 19.09.1991р. №1576-ХП. 4. Закон України "Про селянське (фермерське) господарство" від 20.12.1991р. №2009-ХІІ. 5. Закон України "Про форми власності на землю" від 30.01.1992р. №2073-ХІІ. 6. Закон України "Про колективне сільськогосподарське